

հրաբուռ-դէ կը կոչուին, և իրենց բա-
ցաւածքները՝ խառնարան: Օրինակի հա-
հար, իտալիայ մէջ Վեսուվ լեռը, որոյ
շխուներկու արտահոսումն, այսինքն
շխուներկու անգամ կրակի ցայտեցը-
նելը, ծանօթ է, թերեւս հին ատեն-
ներն ուրիշ արտահոսումներ ալ ու-
նեցած ըլլայ, որոնք անծանօթ են մեզ:
Մեզ ծանօթ եղած այս արտահոսմանց
առաջինը՝ Քրիստոսի եօթանասունը ինը
թուականին տեղի ունեցած է. ուրե-
մէն հազար ութը հարիւր տարի կայ
որ այս հրաբուռը շատ մը քաղաքներ
կործանած է. իւր վերջին արտահո-
սումը՝ յետին ժամանակներս տեղի ու-
նեցաւ, որոյ վրայ հաւանօրէն խօսուի-
լը լսած էք: 1872 Ապրիլ ամսոյն մէջ
Վեսուվ լեռան մօտ գտնուող մարդ
մը կը պատմէր թէ՝ սոսկալի մռնչիւն-
ներ և սրտման ձայներ լսուած էին:
Երկիրը կը սասանէր, լեռան կողին վը-
րայ վիհ մը կը բացուէր և այս անհե-
ղեգ բերնէն՝ տարօրինակ զօրութեամբ
մը հրոյ եւ ծխոյ սիւն մը դուրս կը
ժայթքէր, որ չըջակայ երկրիները մեծ
տարածութեամբ ծածկեց: Բազմա-
թիւ անձինք սպաննուեցան կամ վի-
րաւորեցան եւ հրաբուռին արտա-
հոսումը՝ շատ օրէք իւր տւերում
ները շարունակեց:

Յրանախ, Օվերնէի մէջ, շատ լեռ-
ներ կան, որք երբեմն հրացեալ նիւ-
թեր ժայթքած են, բայց այժմ այդ
հրաբուռները մարած են:

ՄԱՐ.—Երկիւղալի է ուրեմն Երկիրը
փորել, քանի որ անոր խորը կրակի կայ:

ՅՐ. ԹԱԳ.—Կը կարծուի թէ՝ կարելի
է մինչեւ 10 փարսան կամ 40 հազար
մէդր խորութեամբ փորել, առանց
հրոյ պատահելու. բայց երբեք այս
չափ խորութեամբ փորուած չէ:

ՄԱՐ.—Վերջապէս խիստ երկիւղա-
լի է մտածել, որ օր մը մարդ կրնայ երկ-

րաշարժէ մ'արժնալ և հրեղէն անձ-
րեւի մը տակ գտնուիլ:

ՅՐ. ԹԱԳ.—Երկար ժամանակէ 'ի վեր
Յրանալի մէջ երկրաշարժ եղած չէ.
և կարծեմ թէ այժմ կրնաք հանգիստ
քնանալ: Մանաւանդ հարկ է դիտ-
նալ, որ ինչպէս եռացած կաթին ե-
րեսի սերը՝ կաթին պաղելովը կամաց
կամաց կը թանձրանայ, այսպէս ալ
կը կարծուի թէ՝ երկիրս հետզհետէ
պաղելով՝ իւր կեղեւը տակաւ առ
տակաւ կը թանձրանայ:



ՄԱՍՏԱՍԻԱՆԱՆ

(Շարունակութիւն և վերջ, տես թիւ 3:)

Սիլիստրէի բերդին առումն.—Ռուսաց
Պաշտօնի շեռները անցնիլն.—Քանի մի
դէպքեր, եւ կարեւոր պատրաստութիւն-
ներ.—Կայսերական գնդին Բաւիլի ա-
գարակը փոխադրիլն, եւ հա-հա-հա փա-
շային մամբայ ելլալը.—Վիտինի Բան-
վայ առանձն Մուստափայ փաշայի գա-
լուստը.—Անդրխանուպօլսոյ առումն,
եւ երեսփոխանաց որոշումն.—Քանի մի
խռովութեանց նշաններն շիջումն.—Հաշ-
տութեան ժողովոյն կազմումն, եւ փո-
խադարձաբար պաշտօնական մուրհա-
կաց կնքումն, եւ սուր ինչ պատերազմի
պատրաստութիւն:

Անցեալ տարուան Զիլգատէ ամսոյ
սկիզբէն 'ի վեր Ռուսաց զօրքը Սիլիստր-
րէի բերդը պաշարէր և վերջին ստա-
ճան կը նեղէր. թէեւ քաղաքին բնա-
կիչք գտնուած Իսլամ զօրաց հետ մինչ
այն կէտը քաջութեամբ եւ արիւն-
թեամբ ջանացին պաշտպանել, այլ ու-
րովհետեւ բերդին բոլորովը գտնը-
ւած պատնէշ, մարտից, և այլ ամ-

րութիւնները Ռուսք ականահատութեամբ նետած էին . և այնուհետեւ ընդգլխմութիւնը օգուտ չը գործեցին զինի , այսրան մանկանց կանանց և այլոց տարապարտ կորստեան պատճառովս լինէին . ուստի բնակչաց հաւանութեամբ Զիլհիճձէ ամսոյ վերջերը բերդը յանձնեցին : Քաւառին կուտակալ հաճի Ահմէտ փաշան , և նիզակակից նորին սերթ Մահմուտ փաշան Իսլամ զորաց հետ կապանօք գերի վարեցան : Ռուսաց յիշեալ բերդին այսպիսի եղանակաւ տիրելուն վերայ Օսմանեանք տագնապեցան , զի յայտնի կ'երեւէր թէ այնուհետեւ Ռուսաց բանակը Շուճնիի և Պալքան լեռանց ուրիշ կողմերը պիտի արշաւէ , վասն որոյ փութային սրբան կարելի էր հարկաւոր պատրաստութիւնները կազմելու , կայսերական բանակէն քանի մի երեւելի որաշտօնակալներ Իսլամ զորաց գունդերով Տէրօլէ և Քէօպրի գիւղերուն կողմը խրկեցին Պալքան լեռանց կողմերը ամրացնելու :

Ինչպէս որ վերը յիշեցինք , Պալքան լեռանց ամրութեան և զգուշութեան համար զօրք և զօրապետք խրկուեցան . սակայն Ռուսաց զօրքը սոյն ժամանակին Քէօպրի գիւղին տիրեցին , և Պալքան լեռանց այս երեսը անցնելով՝ ուղղակի Միւսի-լի վերայ յարձակեցան . զի որովհետեւ այն կողմերը մեծ ջանից և կարեւոր ամրութեանց պէտք ունէր , կայսերական բանակը գտնուած Մէհմէտ փաշան Սպարապետի տնտղասով և զօրաց բազմութեամբ այն կողմերը խրկեցին : Քանի որ Ռուսք այսպիսի գիւրութեամբ Պալքան լեռները անցան , տէր մի արասցէ , երբ նոցա գէմ ելլող և ճանապարհը արգիլող մէկը չի գտնուի , այն ատեն գործը աւելի գծուար կը լինի , ուստի պէտք եղած պատրաստութիւն

ները տեսնուեցան . և ըստ պահանջման հարկին նուիրական դրոշը պատերազմի դաշտը տանելու համար , Արեւելեան կողմանց մօտ անդերը գտնուած զէնք կրելու կարող բոլոր Իսլամ բարձրագոյն հրամանաւ մայրաքաղաքը հրաւիրեցան :

Յառաջագոյն գրեցինք թէ՛ Պալքան լեռանց կողմերը բաւականի չափ զօրք եւ զօրապետք խրկուեցան , եւ Այտուսի կողմերը Ռուսաց գունդերուն պատահելով սաստիկ ճակատամարտ մի մղեցին , սակայն ըստ անյաշող բերման բախդին Իսլամ զորաց զօրութիւնը բեկաւ և լքաւ և ամենեքին 'ի փախուստ աճապարեցին , եւ այս պատճառաւ այն կողմի կայսերական ամբողջ բանակը խորտակելով ցիւրուցան փախտական գնացին , և մեծամեծ պաշտօնավարք եանալօլի անկան : Ռուսաց այս անգամի թշնամական արշաւանքը վերջին աստիճան սաստիկ , եւ դիմագրաւ լինելն կարի դժուար և ակն յայտնի կ'երեւի ամեն հնարքներէն և ջանքերէն արտաքոյ լինելն , և միշտ զինադադարը և հաշտութիւնը պատերազմէն նախադաս է , և ամեն կերպով լաւագոյն կ'երեւի մեզ սր և իցէ եղանակաւ հաշտութեան միջոյնները ձեռք առնել , և ասոր նման կարեւոր խօսքեր յառաջագոյն մեծ սպարապետի կողմէն ալ ծանուցուած էր : Վասն որոյ սոյն խնդրոյն վերայ խորհելու մեծի գէնպէտին ապարանքը ընդհանուր աւագաժողով գումարեցաւ , եւ խնդիրը վիճաբանութեան դրուեցաւ : Վերը գրուածին համեմատ , կայսերական պատերազմին հրատարակումն անարժան տառաջարկութենէ եւ անպատշաճ պահանջմունքներէ յառաջ եկած է . և ասոր վերայ մեր կարողութեան համեմատ կարգադրութիւնք եւ պատրաստու-

Թիւնք չը պակսեցան . այլ ըստ պատահման Բախտի և ճակատագրի և ոչ մի գործ յաջողութեամբ յառաջ գնաց , և որքան բերդեր և ամրոցներ թնաւեաց ձեռքը մատնուելու , և զանազան տոտիճաններէ որչափ Իսլամք կապանօք գերի վարելոյ պատճառ եղաւ , և այսուհետեւ սորա երեւոյթը կարի տարօրինակ կ'երեւի , և լաւագոյն է այս բախտին թեթեւ արբեցումնէ վերահասած ցաւը եւ տրտմութիւնը , Տնօրէնութեան եւ հաշտութեան բաժակներով փարատելու կարգադրութիւնը , և վրէժխնդրութեան լի բաժակին ըմպումը ուրիշ ժամանակի թողուլ , և այս կերպով ամենեքեան որոշեցին հաշտութեան ճարը գտնելու ջանքեր ընել : Սակայն թնամուոյն իրենց տկարութիւնը յայտնել կարի անպատշաճ կը թուէր , ուստի կարեւոր դատեցին պէտք եղած պատրաստութիւնները կազմել , և անմիջապէս արժան դատեցին կայսերական թիկնապահ զօրաց ճակագրէլ Օսման փաշային հետ քանի մի վաշտ Մանսուրէ կոչեցեալ զօրք , և Մայրաքաղաքին բոլոր գիտնականաց մեծամեծաց և պաշտօնէից հովանաւորութեանց տակ գտնուածներէն՝ ըստ պատշաճի հետեւակ և այրուծի՝ նոցա ընկերացնելով փութանակի բանակ մի կազմել : Եւ որոշեցին Ջերմէն գաւառին կառավարիչ Աստորրահիմ փաշան , որ իւր պաշտօնական գործերուն վերահասութիւն չէր կրնար գործել . նոյն նահանգն , Պալքան լեռանց այս երեսը , և Անգրիանուպօլսոյ շրջականերն Ալիւ փաշային տալ Սոպրապետութեան պատուանունով . և ամենցուն պէտքերը ամբողջապէս հոգացուելով կատարուեցաւ :

Ասկէ յառաջ կայսրը նուիրական գրողով Գալէնպէի և նորա շրջակաները գնալ

ցած էր , այլ ժամանակին դէպքերը ՚ի նկատի ունելով , այնուհետեւ անյարմար էր այն կողմերը մնալ , ու ստի Սէֆէր աւանց 9ին , կայսերական գնդով մեծ փառօք նոյն տեղէն Րամիի ագարակը փոխադրեցաւ : Եւ կայսերական թիկնապահ զօրաց ճակագրէլ Օսման փաշայի հետ գնալիք որոշեալ կայսերական բանակը կազմուած գողով , նոյն ամսոյ 10ին Տալուտ փաշայի գաշտէն պատերազմի դաշտը մեկնեցաւ :

Ռուսաց զօրքը յառաջագոյն Վիտինի կողմերէն ալ Թուռայի գետը անցնելով՝ այն կողմերը եկած և Բահլայ աւանին տիրած էր , և նոյն տեղւոյն աղատութիւնը յառաջագոյն Շէրտրայի Մուստաֆայ փաշային յանձնուած էր , փաշան Վիտին հասնելով՝ այն կողմերը քանի մի վաշտ զօրք խրկած էր , և այս պատճառաւ այն տեղ եղած Ռուսաց զօրքը չի կրնալով դէմ կենալ , Թուռայ գետին միւս երեսը անցան , եւ նոյն աւանը վերստին ետ առին :

Որովհետեւ Ռուսք Պալքան լեռանց այս երեսը անցած էին , Օսմանեանք յակամայից բռնագասեալ հաշտութիւտսն զորոշում տուին , այլ մինչդեռ կը գանդադէին կայսերական բանակէն պատգամաւորներ խրկել , Ռուսք յառաջ քալեցին և քանի մի քաղաքաց առանց պատերազմի դիւրութիւն տիրեցին , ուրք են Եանպօլի , Իսլիմիա , Գրոգքիլիսայ , Ալինէ ատա , և ՚ի վերջոյ երկրորդ արքայանիստ Անգրիանուպօլիս (Էրէրէ) մայրաքաղաքը : Սոցա առաւանակայ երեւոյթը , Տէր մի արասցէ , ուղղակի Կ. Պօլիս էր , որքան որ կայսերական բանակին փոխանորդ Թահիր էֆէնտին հաշտութեան պատգամաւոր որոշուած էր , սակայն գործը օր յառաջ լրացնելու համար , անմիջապէս առաջին մասին տուեալաւ Մէհմէտ սատրք էֆէնտին , առաջին

երեսփոխան, և Անատոլիի աստիճա-
նաւ Կ. Պօլսոյ նախկին դատաւոր Ապ-
տիւլ Գատր Պէյ, երկրորդ երեսփո-
խան, կայսերական ատենին դպրա-
պետ Աքիֆ էֆէնտի, եւ տիվանի
Թարգման Էսրար էֆէնտի, սոցա ըն-
կերանալով Անդրիանուպօլիս ուղեւո-
րեցան:

Այս ժամանակներս սինդիքոր եւ
կարճամիտ մարդիկներէն ոմանք վերո-
գրեալ խնդիրն պատեհ առիթ համա-
րելով՝ յանդգնեցան առաջին խռովու-
թիւնները և անկարգութիւնները վե-
րստին արթնցնել, և սկսան ստացօգ-
բանիւք անվայել և անարժան խօսքեր
խօսիլ նոր օրինաց և կարգաց վերայ,
մանաւանդ ասորիի մասաւրիէ՝ Մէհէմե-
տիէ՝ կոչեցեալ գունդին, զոր խաղա-
ղասէր Սուլթան Մահմուտ արքայն
բազում դժուարութեանց յաղթելով
հազիւ յաջողէր էր գրել և կազմել,
եւ ասոնց շատերը խափանեալ օ-
ճաղին պաշտպաններէն էին, մանա-
ւանդ նոյն օճաղին նախկին պաշտօնեայ-
ներէն չարագրգիւ մարդիկներ միջա-
մոտելով, Աստուած հեռի արասցէ,
Անդրիանուպօլսոյ դէպքէն վերջը՝ գը-
ժուարին բաներ յարուցանել կերեւա-
կայէին, մինչ զի Սեաւ ծովու նեղու-
ցին վերատեսուչ Գաբուճի պալէ (սե-
նեկապետ արքայի) Համիտ աղային
յանդգնութեամբ բրած անհաւատար-
մութիւնները մի ըստ միջէ Արքայն
լսելով, անմիջապէս գլխատել տուաւ,
նոյնպէս ուրիշ այսպիսի խռովարոր և
նենգամիտ մարդիկներ զինի քննու-
թեան տանջանքներու մատնեցան: Ար-
հեստաւորաց գլխաւորներէն ոմանք,
որոց անկարգ և անպատեհ գործքերը
արդէն իմացուած գոլով, յաւիտենա-
կան արքայի դատապարտեցան: Ինչ
պէս այս անկարգութիւնները Կ. Պօլ-
սոյ մէջ ծայր տուած էր, նմանապէս

Անապոլէի և Ռումէլի քանի մի տեղերը
սկսած էին խլրտիլ, մանաւանդ Այ-
տինի կողմերը շէյախ՝ կոչեցեալ աւա-
ղակաց գլխաւոր յէլ Մէհէմեդի նման
քանի քանի խռովարարներ յայտնուած
էին, այլ փառք բարերարին՝ Տէրու-
թեան պաշտօնէից ձեռօք խռովու-
թեան եւ անկարգութեան հուրը,
տանջանաց անյագ սրոյն արեան հե-
ղեղներով մարեցաւ:

Ինչպէս յառաջագոյն գրեցինք, ա-
մենեցուն բաղձալի հաշտութեան ժո-
ղովը կազմելու համար, այս կազմէն
երեսփոխաններ խրկուած էին, եւ
յԱնդրիանուպօլիս ներկայ խնդրոյն վե-
րայ սկսան խօսիլ: Ռուսաց տիրած տե-
ղերը՝ վերստին Օսմանեանց թողուլ,
բաց ՚ի Անաբայի՝ չերբեղաց՝ Ալթըխա-
յի, Ախլքիլէի բերդերէն, որոնք Ռու-
սաց կողմը պիտի մնան: Աքքիրմանի
դաշնադրութեան մուրհակին մէջ գը-
րուած ծանուցեալ խնդիրները կատա-
րեալ պիտի դորձադրուին: Լոնտրայի
դաշնադրութեան համեմատ՝ պատե-
րազմ հրատարակելու միմիայն առիթ
տուող Մօռայի ազատութեան խնդի-
րը անթերի պիտի կատարուի: Իպրա-
յիլ, Եէր կէջ (որ է մայր բերդորէից
և տակաւին թշնամոյ ձեռք չի մատնը-
ւած) բերդերը, որպէս թէ Ռուսաց
կողմէն քանդուած լինելով, նոյն ամ-
բութեանց բոլորովին ջնջուելու թոյլ
տուութիւն: Այսուհետեւ Թունայ
գետին միւս երեսը Իսլամ Ժողովուրդ
չի բնակին երբէք: Մօլտովալաքիոյ բը-
նակեաց ազատութիւնը կատարելապէս
յարգուի: Վաճառականութեան վը-
նասուց փոխարինութիւն 96 հազար
քսակ մէկ ու կէս տարուան մէջ որո-
շեալ բաժիններով հատուցանել, Ռու-
սաց նաւերը Սեաւ ծովուն մէջ ամե-
նայն համարձակութեամբ շրջիլ: Իսկ
պատերազմի ծախուց փոխարինութիւն

700 հազար քսակ դրամ պահանջեցին, այլ այս գումարը խիստ չափազանց լինելով՝ վար իջնալը Ռուսաց կայսեր գլխավորության թողուցին: Որքան որ վար իջնայ, մինչև որոշեալ պայմանաժամուն ամբողջապէս հատուցանելու, Սիւլիսդէ քաղաքը, Էֆլաք և Պուղտան երկիրները իբրեւ գրաւ Ռուսաց ձեռքը մնալու պայմանաւ, Վերոգրեալ վաճառականութեան վնասուց փոխարինութեանց բաժինները քանի որ վաճարուին Օսմանեան Պետութեան երկիրները կարգաւ մէկ ու կէս տարուան մէջ թողուին, և այս եղանակաւ հիմնական հաշտութեան որոշում տուին, և Ռեպլէ-է-Վէլ 15ին երկու կողմի երեսփոխանք ՚ի պաշտօնէ փոխադարձ մուրհակներ կնքեցին, և երկու կողմէն ալ զինադադար եղաւ:

Որովհետեւ Ռուսաց այս ծանր առջարկութիւնները ընդունիլ անկարելի, եւ այսպիսի դժուարակիր բեռանց ներքեւ մօնալ և ճնշուիլն անհնարին էր, այլ ըստ հարկին եւ ժամանակին գէտքերը ՚ի նկատի ունելով, ակամայ կամօք պարտաւորեցանք ընդունիլ, զի Ռուսք Սնդրիանուպօլսէն փութով չը պիտի մեկնէին, և այս պարագայիս քանի քանի չար գիտաւորութիւններ ունէին իրենց սրտին մէջ, որոյ վերջին վախճանը անպատճառ խռովութեան պիտի հասնէր, ուստի կարեւոր դատուեցաւ պարտուպատշաճ պատրաստութիւնը և զգուշութիւնը ձեռքէ չը թողուլ: Այլէքսանդրիոյ կառավարիչ Մուստաֆա փաշան ՚ի մասին Սնդրիանուպօլսոյ դիպուածոց, պաշտօնին փոփոխութեամբ բաւական զօրքով Ֆիլիպէ եկած էր, նորա այն կողմերը պատրաստ կենալու, և Մուսայի խնդրոյն գործադրութեան պատճառաւ Րոմէի կուսակալին այս կողմերը դալու: և Սիւլի փաշային մի

բանակով Սիլիստրէ նստելն յարմար դատուելով, հրաման եղաւ, և նոցա պէտքերը հագայուեցան: Իսկ Ռուսաց հարկապահանջութեան խնդիրը թեթեւցնելու համար, Մանուէլ զօրաց Սպարապետի փոխանորդ Խալիլ Րիֆաթ փաշան յատուկ դեսպան, և Պալդան լերանց նախկին տումարաւ կալ Նէճիպ էֆէնտին Նշանձոմ-իւն առտիճանաւ ներքին խորհրդական որոշեցան, եւ կայսերական ֆրգամսնով մինչ ՚ի Հոճայ պէյ և անտի ցամաքէն Բեդրսբուրգ երթալու ճամբայ ելան: Երկուքն ալ յիշեալ տեղը հասնելով, պահանջուած տուրքէն բան մի չը կարողացան վար իջնալ, միայն պատեւրազմի ծախքէն, այս կողմը Մուսայի խնդիրը ընդունուելուն համար մէկ միլիոն մաճար ոսկի վար իջնալէն զատ, նոքա եւս այն տեղ երկու միլիոն վար իջեցուցած են: Իսկ մնացեալ գումարը մինչև վեց տարուան մէջ հատուցանելու համար, Էֆլաք և Պուղտան երկիրները Ռուսաց զօրքերէն ազատ պիտի լինին, և միայն Սիլիստրէ քաղաքը իբրեւ գրաւ իրենց ձեռքը մնալու պայմանաւ որոշում տուած են: Սոյն ժամանակին ծովային գործոց պաշտօնեայ Ահմէտ փաշան մեռած էր, նորա պաշտօնը յիշեալ Խալիլ Րիֆաթ փաշային տրուեցաւ:

Ասպորաճապոր Եպիսկոպոս
S. Յովհաննէսեան:

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

Ի Սուրբ Էջմիածին: 1876 Յուլի 20.

(Շարունակութիւն, տես թիւ 5.)

Առաւօտ ժամ 1ին հասանք Իյնէ պօլէ կոչեցեալ փոքրիկ տւանը ծովեզերքը շինուած, այլ շատ տուներ լեռներուն վրայ անտառաց և ուրարտէզներուն մէջ ցրիւկը տեսնուին, նաւահանգիստ չունի,